

նոնց ամբողջ կեանքը ապրիլ, ամբողջ միջավայրը զգալու Բասմաջեան Լեւոնի կեանքին միայն կմայր զարձած, ցուրտ բեկորները հաւաքած է, առանց զանոնք ոգեւորելու, շարժելու, յուզելու, տանջելու, շուարեցնելու, պատրելու, մատնելու, կոտրելու, առանց իրենց միջավայրին մէջ ապրեցնելու որուն վրայ պիտի ազդեն, որմէ պիտի ազդուին: Եթէ Պր. Բասմաջեան շնորհքն ունենար Լեւոնը կենդանացնելու, Պր. Եր. Սրմաքէշխանեան՝ վերջն հասնելով այս կեանքին իր տպաւորութեանց օրատետրին մէջ պիտի նշանակէր. Լեւոն վերջին՝ ամենեւն յուսահատեցնող հանգամանքներու մէջ, ամենեւն արգանատելի թագաւորը:

Պր. Եր. Սրմաքէշխանեանի վրայ ազդեցութիւն ըրած է անշուշտ Լեւոն Ե Լուսինեան հատորի արտաբերը, — ակադեմական մեծութիւն, շքեղ թուղթ, ընտիր տպագրութիւն, գունաւոր և գեղեցիկ նկարներ:

Ես մինչև հիմայ կը կարծէի թէ դատաստան մը կազմելու համար, մարդկանց միայն պէտք է երեսը նայիլ. Պր. Սրմաքէշխանեան գրեցերուն ալ միայն երեսը կը նայի:

Հուսկ՝ այս տեսակ բնադատութիւնները պէտք է նկատել.... Հին Ռէֆորմի գրականութիւն:

Հ. Ն. ԱՆՏԻԿԵԱՆ

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ԴՈԿՏ. Կ. Յ. ԳԱՇԱՅԵԱՆ - ԽԱՆԻ

(Շար. Տե'ս 1906, էջ 565)

Փաշայեան խան՝ գրքին Բ. մասը «Մշտնի յոգնածութիւն»ով կը սկսի: Ֆրանսերէն *surmenage intellectuel* կոչուածը՝ մշտնի չափազանց և անխաբանական յոգնութիւն (fatigue) է, որ հանգիստ առ-

նելով ինքնարեւարար կ'անցնի: Իսկ յոգնածութիւնը լուրջ հիւանդութիւն մ'է տեսական, և բուժելու համար մասնաւոր խնամքի կարօտ: Գիտելի է որ

«Մտաւոր չափազանց աշխատութեան մէջ դէպ ի ուղեղը արեան մեծ հոսանք է գոյանում և դրանից էլ առաջ են գալիս գլխացաւ, գլխի տաքութիւն, գլխապտոյտ, գլխի վրայ և քունքերի շուրջը ծնշմամբ զգացողութիւն, քիչ արիւնահոսութիւն, յօրանքում, ակամջների խժում, սրտի քաշախում, քունի խանգարում, անախորժակութիւն, դիրազգրգոյթիւն և արեան պակասութիւն: Այս նշանները մէկ կամ մի քանիս երևան գալը մտքի յոգնածութեան ապացոյց է:

Հեղինակը կը թուէ նաև այն պատճառները որոնցմով աշակերտը ենթակայ կ'ըլլայ մտքի յոգնածութեան:

Երեխայի տարիքին և մտաւոր կարողութեան համեմատած՝ մտաւոր չափազանց աշխատութիւն, ֆիզիզական շարժումների պակասութիւն, քննութեան տաքմապմբը, վատ թւամշակումը ըստամալու վախ, գիտական ծանօթութեանց ուսուցման մէջ կամոմաւոր աստիճանաւորութեան և խիստ կապակցութեան քաջակայութիւն և արտածական (deductive) գիտութիւնների վրայ հիմնած մտաւորական կրթութիւն, երեխաների ոյժերից շատ քարծր ուսման ծրագիրներ, դաստիարակների երկար տնտղութիւն, դասերի մեծ քանակութիւն, դասամիջոցների տնտղութեան անբաւականութիւն, դասաւանդութեան մէթոդի վատութիւն, և այլն:

Այս թւումներից պարզօրէն հետևում է, որ մտքի յոգնածութեան պատասխանատուութիւնը ամբողջովին զպրոցի վրայ է ծանրանում:

Մտքի յոգնածութիւնը եթէ ժամանակին չի դարմանուի՝ ծանր և անդարմանելի խանգարումներ կը ծնուցանէ՝ ինչպէս են ջղային, մտաւորական խանգարումներ, հիստերիա, խելագարութիւն և այլն:

Ըստ Բրոֆ. Մասոյի՝

«Ուղեղը մի դաշտի է միամտում, որը պէտք է մշակել չիտպանմանալու համար, սակայն չափազանց աշխատութեամբ երբոր ուղեղային ոյժը սպաւում է, օգտակար լինիլոյց դադարում է: հետևաբար կարելի է ուղեղը աշխատեցնել, բայց երբեք չը պէտք է ուժասպառել:

Մտքի յոգնածութեան ենթակայ աշակերտին պէտք է յա սնունդ տալ և չափաւորի մտաւոր աշխատութիւնը: Մտքի յոգնածութեան՝ գլխաւոր պատճառներէն մին յարուած ուղարորթիւն ընկն է:

«Ուշադրութիւնը ոչ թէ ուղեղով է գրգռում, այլ միայն ազդեցութեամբ տակ ամրողէ կազմաւորը ուղեղային այս գործունէութեամբ մասնակցում է»:

Կ'արժէ և սա ընդօրինակել ճանի որ հմուտ բժշկի խօսքեր են :

«Ամեն գործարարն որ մի աշխատանք է ի գործ դնում, միայն մէջ առաջ են զալիս թումարներ և վճարակար անելովը միջինը, այլ միջինը սոսկ վորարար մարմնից արտաքսուում են թոքերի, մորթի, մէզի, և այլնի միջոցով, այս միջինը այնքան անելի շատ են հաւաքուում մեր մարմնի մէջ, որքան անելի է տեսած աշխատանքը և մարմնից արտաքսուելու համար էլ մոյճքանմ երկար ժամանակ է հարկաւոր: Արդ, երբոր այս վնասակար միջինը այնքան շատ են լինում, որ մընակն արտաքսումը կատարելապէս տեղի չէ ունենում, հետեւաբար մի մասը մնում է մեր մարմնի մէջ և թումարուում մեր արիւմը: Եւ յոգնածութիւնն էլ ուրիշ բան չէ, թէ ոչ չափազանց աշխատութեան զոյացած վնասակար միջինը մարմնի մէջ հաւաքումը»:

Մտքի յոգնածութեան մէջ էլ ուղեղային բջիջները փոսակար չեն: Թեր են արտաքսուում և ուղեղային գործունէութիւնը որքան ուժեղ է լինում, այնքան էլ առատ են լինում այս վնասակար արտադրութիւնները, որոնք աղտոտում են իրենց գտնուած միջավայրը և արիւմը ապակաւումում: Այս ապակաւումած արիւմը ուղեղն յամալուց յետոյ անցնում է մարմնի ուրիշ մասի բջիջներին և նետադնելի մէջ:

Այս թումարուումը այնքան արագ տեղի է ունենում, որքան աշակերտը փորը է լինում, ուրկինտե և այս թումարուում արտադրութիւնը հասաւ կաւորմանի մօտ շատ դանդաղօրէն առաջ է գալիս: Այս պատճառով, մտքի յոգնածութիւնը երբեք չեն հիւանդութիւններ յուս ընդունելու տարագործ է ահում, արգիւում է զարգացումը, տկարացնում և թուլացնում է իմացականութիւնը, ուշացնում արբունքի փոփոխութիւնները, ոսկորների ծոռում: Մեր առաջացնում և բնաւորութիւնը փոխում է տխուր, ջղային և դիրազըզիտ դարձնելով»:

Հեղինակ տողդորը առանձին գլխով «մտքի յոգնութիւնը չափեղա մետոդներ»-ի վրայ երկարօրէն (էջ 136-152) խօսել է յետոյ՝ կ'անցնի ճառելու «դասաւանդ և դասաւիշոցներ»-ի վրայ: Կը պարզէ թէ, ի՛նչ, ի՛նչ ռոճով, ե՛րբ և ո՛րքան ժամ պէտք է դասախօսել՝ Մանկապարտեղներու, երկդասանա ծխական դպրոցներու, ինկանկարգ դպրոցներու, գիմնազիա և դեպիական դպրոցներու և վարժապետանոցներու մէջ, աշակերտաց միտքը նուազ յոգնեցնելով:

Ընդհանրապէս դաստիարակ գիտնականները կ'ապացուցանեն թէ լուազոյն է դասերը միայն առաւօտ աւանդել և կէս օրէն յետոյ աշակերտները ազատ արձակել:

Գերմանիոյ Բոն դադաքին մէջ, 1903ի Դեկտեմբերի սկիզբները «դպրոցական առողջապահութեան ընդհանուր ժողով» մը գումարուած է:

«Բոլոր դասերը առաւօտ աւանդելու մասին մոյլ ժողովում Kichter կողմից առաջարկած և Burgersteinի և Netolitzkyի կողմից՝ իրեն յարմարագոյն՝ հաւանութեամբ արժանացած հետեւեալ ժամանակացոյցը մինքն ևս անելի գործական ենք գտնում»:

Ա. դաս	50	րոպէ,	10	րոպէ	հանգիստ
Բ. »	»	»	15	»	»
Գ. »	»	»	20	»	»
Դ. »	45	»	30	»	»
Ե. »	45	»			արձակում:

Շմիդ Մանարը 2500 աշակերտներու վրայ դիտած է որ զլիաքանակ և ջղային խանգարումներու ենթակայ՝ 15-16 տարեկան աշակերտներու թիւը յետ միջօրէի դասեր ունեցող դպրոցներու մէջ 100ին 60 կը լինի. իսկ յետ կէսօրեայ դասեր չունեցող դպրոցներու մէջ 100ին 15-20 միայն սոյն հիւանդութիւններու ենթակայ կը մնան: Միւնտյոն տարիներ մէջ աշակերտաց ճունի խանգարումը, առաջին խմբի մէջ 100ին 19, իսկ երկրորդ խմբի մէջ 100ին 5: Լիսէներու առաջին դասարանի տղոց մէջ 100ին 43-44 ակնոց կը կրէին. մինչդեռ բոլոր դասերը՝ առաւօտ իւրաւրու վրայ աւանդուող լիսէներու մէջ սոյն համեմատութիւնը 100ին 7-17 կ'իջնէր: Այս թիւերը թո՛ղ խօսին թէ որքան վատառողջ է կէսօրէ վերջ բազմաթիւ և յոգնեցուցիչ դասերով աշակերտները բռնաւորելու:

Տօրդոր ֓աշայեան մեր դպրոցներու «առումնական մեքոյ և ծրագրի»-ն կը քննադատէ և կ'ուսուցանէ նաև թէ ինչ ծրագրի հետեւելու ենք զանազան տարիքի տղոց համար:

«Նախակրթարաններում և մինչև 12 տարեկան երեխային տամը կատարելու պարտաւորութիւն մը չը պէտք է տալ: Եւ այս ոչ թէ միայն մտքի յոգնածութեամբ տեսակէտից, այլ մասնաւորապէս կաւանակած տեսակէտից...»:

Հեղինակ Տօրդորը որ նաև ուսուցչու

թեան պաշտօնը վարած է ի թաւրիզ , մանկավարժական և ուսողապահական տեսակէտներով , աշակերտները ըննութեան ենթարկելը , անոնց թուանշաններ տալը , փնտասակար և անպատեհ կը գտնէ , վասն զի

«Ամոռը պարզապէս ձեւակամութիւններն են , ժողովրդի և հմողմներն աչքը թող փնելու և շարժելու միջոցներն» :

«Բազմաթիւ ռուս բժիշկներն և մի Ամիրիկացի բժիշկ պանգամ փորձերով ցոյց են տուել , որ քրեմնութեան պատմատիւ երեխամեր իրենց կշիռքի միմէ ամգամ մէկ չորրորդ մասը կորցնում են» :

Ու ալ կ'արժէ շեշտել որ ,

« Մտաւորապէս վնասում են . որովհետեւ աշակերտները քննութեանց պատրաստելու համար շարաթներով չարաչար աշխատում են և իրենց դասերի վրայից անցնում , յետոյ էլ քննութեանց պատմառած յուզումներին և մտահոգութեան են յետիւտ : Եւ այս չափազանց աշխատութիւնը և մտքի լարումը՝ առաջ են բերում մաքի յոգնածութիւն » :

«Քննութեանց պատրաստող և քննութիւն անցնող աշակերտը կորցնում է արտօմար , խանգարում է քունը և մարսողութիւնը , զուսթափուում է և միհարանում է , ծանր գլխացաւերի , զրկնալուցիտի , աչքի և ակամջի հիւսմողութեանց և ենթարկւում և սրտի քաքախումբն ստանում » :

Ուրիշ պատճառաբանութիւններ և փաստեր մէջտեղ բերելէ յետոյ կը հետեցնէ թէ

« Մանկավարժական և ուսողապահական տեսակետներին քննութեանց վնասակարութիւնը վերջնականապէս հաստատած մի իրողութիւն չենելով , այդ դրոշմները մեր դպրոցներին իսպառ պէտք է վերցնենք » :

Միթէ ճիշդ չ'են «Կարգապահութիւն և մարմնական պատիժներ » գլխուն մէջ գրածները . (էջ 188-199) :

«Պատիժը միեւնոյն ժամանակ թէ մտանգաւոր և թէ անօգուտ է : Վտանգաւոր՝ որովհետեւ ատիւնութիւն առաջ է բերում , իրան մեղութիւն պատճառող պատմաբանութեան խորամանկութեամբ օժիքը ազատելու զաղափարը մանուկի մէջ տիրող մի համգամանք է ստանում , և այս կարգի պայքարներում սկըբը բթամում է , փտաւորութիւնը կորչում և ուղղամտութիւնը թուլանում » :

Աւէն դաստիարակ գիտէ որ խտուսթիւնը , ճնշումը սղան անկիրթ կը դար-

ձընէ , իսկ ներողամտութիւնը , քաղցը յանդիմանութիւնը և քաջալերութիւնը , պատիժէ շատ աւելի կը ներգործեն տղոց բընարութեան վրան , զանոնք կը զուարթացնեն և կ'ուղղեն :

«Խտուսթեան չափազանցութեան պատճառաւ մանկամ սրտում արդարութեան զաղափարը սրանմանում է , անձնական արժանապատւութեան զգացումը թուլանում , Մարդ անդարմանելի կերպով ստորանմում է ,

Կատաղում , անում է Մօմտէնէ , վատասիրտներ և յամառներ է պատրաստում » :

Բնական կը հետեւի որ պատիժէ յետոյ խտուսթէ «Երեխաների նենգամբնութեան» վրայ :

« Ճնշումը և բռնութիւնը շատ անգամ երեխային զգուսում է . ճշմարիտ վարողութիւնը նրան սիրաշանկու մէջ է կայանում . երբոր խտուսթեան տեսնէ , խորամանկութեան կը դիմէ . կասկած չկայ , որ այդ քանի մէջ կը յաջողի , Եթէ յաջողի , չարիքը արգէն սկսած է . Կա գտած է իր գէնքը... վայ նրան , որ երեխայն ճշում է , Կաս խաւում է . մա է իր կարգին նրան է տանջելու , նրան է խարկելու » :

Տիւֆէսթէ՝ կեղծողները երեք խմբի կը բաժնէ : Ա . Առողջ գործարաններ ունեցող տղաքներ , որոնք՝ որոշ նպատակի մը համար , անշանք բաներ կը կեղծեն : Բ . Մտաւորապէս վատ պայմանի մէջ գտնուող տղաքներ՝ որոնք կ'անտա բաներ կը կեղծեն : Իսկ Գ . խմբի կը պատկանեն հիւստերիտ կեղծողները , որոնք միմիայն ուրիշներու ուշադրութիւնը գրաւելու և զրբները շրջապատողները խարկելով զուարճանալ , կամ վրէժ լուծել կը ջանան :

Շահեկան է կարգալ «Դաստիարակութեան րիւս և Դաստիարակութեան » կոչած ժիլ գրուելու : Ուսկից վերջ «Հիպոստիգիտի և թեւադրութեան » վրայ կը գրաղի , զորոնք օգտակար և սըանջելի դարման կը նկատէ՝ անուղղայ , նենգամիտ , ծոյլ և այլ աշակերտները կարգի բերելու և կրթելու համար :

Դպրոցական Առողջապահութեան անհրաժեշտ կը համարուի այլ էս մարմնական կրթութիւնները : Հեղինակ Տոքթորը կը խօսի ինամբով մտաւորաբարեւան և

մարմնամարզութեան վրայ, Մարմնավար-
ժութիւնը ըստ Փաշայեանի կը համապա-
տասխանէ «exercises» բառին: Մարմնա-
մարզութիւնը՝ (gymnastique) պէտք է
արտաքսել զպրօցներէն և ձգել լարախա-
ղացներու. և պէտք է ընդգրկել մարմնու-
վարժութիւնը որ գլխաւոր՝ Գերմանական,
Տանիմարքական, Անգղիական, Գաղղիա-
կան և Զուիցերական մէթոտներու կը բաժ-
նուի: Ընտելագոյնը Անգղիականն է. ու
ըովհետև բացօթեայ բնական խաղեր են և
ընդհանուր սպորթ անունով ծանօթ: Այս
խաղերը՝ շնչառութեան բնաւ նեղութիւն
չեն պատճառիր և մարմնի ամէն մասերը
հաւասարապէս շարժման կ'ենթարկեն: Կը
բաժնուին Ա. կրքիչ խաղերու, Բ. ուժակոն
(intensif) խաղերու, Գ. սպորտական վար-
ժութիւններու և Դ. խաղական սպորտներու,
որոնք չորս զանազան տարիքի տղոց և
երիտասարդներու կը պատշաճին:

Բանիմաց բժիշկը կը խօսի նաեւ Ֆի-
զիքական դաստիարակութեան մեթոդներու,
Մանկական խաղերու և վարժութիւններու,
Մարմնավարժութեան ընդհանուր կանոն-
ներու, Մարմնի և հոգիի կազդադող ուրիշ
միջոցներու վրայ, մէջ բերելով՝ պարի
նստացման, երաժշտութեան, կրօնադպրութեան,
ներկայացումներ սարքելու օգուտները, ու
ըտեղ յիշատի մանկավարժական և առող-
ջապահական տեսակէտներով ևս ամենա-
կարևոր են աշակերտները ընտիր քաղա-
քացիներ հանդիսացնելու համար:

Հ. Ն. ՏԻՐԱՅԱՆՅԱՆ

ՅՈՎՍԵՊՈՍԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՀԻՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ով որ առիթն ունեցած է Յովսէպոսի
«Գիրք պատմութեան պատերազմին Հրէից
ընդ Հոովմայեցիս»ը կարդալու, հայ տը-
պագրութեան վրայէն, վրիպած պիտի
չըլլայ աչքէն անոր լեզուին յստակու-

թիւնը, և հակառակ նոյն տպագրութեան
յիշատակարաններու վկայութեան, որ
Ստեփանոս Լեհացի թարգմանիչ կը հաս-
տատուի այդ գրքին, տարակուսած պիտի
չըլլայ թէ Ստեփանոսի անուան ներքեւ
հին դարերու նշխարք մը ծածկուած է իր
առջև:

Արդ, նոյն տարակոյսը առաջին ան-
գամ, ինչ որ կարծեմ, հրապարակ կը
հանէ՝ Հայագէտն Կոնիքիը, փոքրիկ յո-
ղուածով մը՝ հրատարակուած Աստուա-
ծաբանական ուսումնասիրութեանց օրա-
գրին մէջ, An old Armenian version
of Josephus տիպոգրով, 1908ի յուլիս
ամսոյն (Հտ. Թ. Թիւ 36): Զայն կ'ու-
զեմ ամփոփել որչափ կարելի է:

Հայագէտ յօդուածագիրը կը յիշէ նախ
1787ին յէջմիածին (ոչ ի Կ. Պոլիս)
կատարուած տպագրութիւնը հետեւեալ տիւ-
ղոսով. Գիրք պատմութեանց Յովսէպոսի Ե-
րարեցոյ տրարեալ յարագս Պատերազմի
Հրէից ընդ Հոովմայեցիս, և աւերման Երուսա-
ղէմի: Թարգմանեալ ի Լատինացոց բարբա-
սոյ ի Հայոց լեզու, ի ձեռն ուրումն Խովսեցոյ
Ստեփաննոսի բունին Աստուծոյ սպասաւորի:

Նոյն տպագրութեան յաջորդ էջին մէջ
կը յիշատակուի թէ Լեհացին իր թարգ-
մանութիւնը կատարած է 1660ին, և Կո-
նիքիը զանց չընէր տեղեկացնել թէ Ստե-
փանոս ծնած էր ի Լեհաստան, սակայն
գաղթեց ի Հայաստան, և իր աշխատու-
թիւններէն մեծ մաս մը զեռ այսոր կը
գարդարէ Էջմիածնի հայրապետական գը-
րատան դարանները, որոց մէջ են Հայ-
լատին մեծ բառարան մը, թարգմանու-
թիւն մը՝ Արիստոտելի Բնազանցութեանց՝
յաճախ օրինակուած, Գիոննախոսի Արիս-

1. Թէպէտև ի վաղուց խոստացուած էր հրապարակ
հանուիլ ի Կարէիքէ, տես «Արգարեան Զրոյց» էջ 40,
որ կ'ըստի. «Ով իմեանի ենք ցոյց ապուլ թէ զայս գործն
(Պատմ. Հրէական. Պարզագ.) Խորհմացի ճանչցած է միայն
հայերէն թարգմանութենէ մը, որ Ասորի թարգմանու-
թեան վրայ եղած էր: Մեր ժամ աշխատասիրութեան
նիւթ պիտի ըլլայ այս»: Հմտ. Բանասէր, 1900 էջ
342: